

भालेः सुवर्णं नेत्रयोरक्षे नासिकायां मौक्तिकं कर्णयोर्हिरण्यं मुखे हिरण्यं गले प्रवालं हृदि हिरण्यं वा
ऊउदरनाभि एष्टभाग उरुजातु जंघापादेषु हिरण्यं दत्वा दहेत् ॥ अथ प्रयोगः ॥ कर्त्ता स्नात्वा कुशहस्तः
प्राणानामस्य तिथिश्च वणांते ब्राह्मणान् प्रदक्षिणीकृत्य ब्रह्मरंजराक्षिणामग्रे निधाय प्राचीनावीती अः
स्मसितुर्गोत्रस्यास्य कशर्मणः और्ध्वदेहिकं कर्म कर्तुमाधिकारसंपदास्त्विति भवं ब्रुवंत्विति नमस्कुर्यात्
तथा स्त्वधिकारसंपदास्त्विति परिषदाज्यां गृहीत्वात् ॥ ततः पुनः कर्त्ता प्राणानामस्य कुशतिलोदकानि
गृहीत्वा घ्येसादिसंकल्प्य प्राचीनावीती ॥ इमं त्रेतं पैतृमेधिकं कर्मणा संप्रस्फुरिष्यति संकल्प्यः ॥ प्रस
क्षशरीराभावे पितुर्गोत्रस्य त्रेतस्य और्ध्वदेहिकं कर्म करिष्ये ॥ ब्रह्ममेधक्षेपे ब्रह्ममेधविधिनोर्ध्वदेहिक
मिति ॥ विशेषसंकल्पः ॥ ततः अंसेष्टिमे करिष्ये ॥ तत्र यमो देवताशरीरं हविः पैतृमेधिकं तत्र सांगेन

वि. ३

२२

कर्मणासद्योपश्ये ॥ ततः पूर्वीक्तप्रकारेण सिद्धमग्निं प्रेतोपासनाग्निं वा दक्षिणाग्रेणेकेन कुशेन परिस्ती-
र्य । सर्वस्य प्रतिशीवरीभूमिस्तोपस्थ आधिता । स्योनास्मै सुषराभाव यच्छास्मै शर्मस प्रथा ॥ इत्यनेन प्रेत-
स्याधः कुशो निधाय दक्षिणशिरसं प्रेतं संवेशयति ॥ अग्नेर्दक्षिणतो दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु दर्वी आज्यस्यात्ती-
प्रोक्षणी पात्रं स्तुचं चैकैकमासाद्य प्रोक्षणीमेकेन कुशेन स ५ स्फुटो रक्तं निनीयते नोदकेनोत्तानानि पात्रा-
णि प्रोक्ष्यते नैव कुशपवित्रेणाज्यपात्रेण आज्यं निनीय दक्षिणतो गारान्नि रूच्याज्यपात्रं निधाय आज्यं संस्कृ-
त्योद्ग्रास्यो गारान् प्रस्यूय दक्षिणाग्रेण पवित्रेणाज्यमुत्सृज्य पवित्रमग्नेो निधाय स्तुक् स्तुवावग्नेो प्रतिनप्य-
संमार्ज्यं प्रोक्ष्य दर्भान् अग्नेो निधाय । प्रदक्षिणं परिषिच्य स्तुवं माज्येन पूरयितुं सुपस्पश्य ॥ ॐ पूरेयुवा ५ सं-
प्रवतो महीस्तु ब्रूभ्यः पंथा मनुष्यशानं ॥ वैवस्वतः ५ संयगमनं जनानां यमः ५ राजानः ५ हविषा दुवस्य

२२

तु स्वाहा। यमापराजे रं नममेति कृत्वा सुचं जुहुयात्॥ ब्रह्ममेधपक्षे परे युवाः समिसस्यास्थाना वा सुक॥
इत्यनुवाकेन जुहुयात्॥ ततश्चरूपत्काभिघार्य दक्षिणतो ह्यस्याभिघार्य प्रेतस्य केशश्मश्रुनखान्नापयि
त्वा स्नापयित्वा पुष्पादिभिरलंकृत्य शुक्लसूत्रेण तस्य पादयोः करयोरंगुष्ठबद्धाग्निरासिनलरमालामाबध्य
नलदेन श-- तुल्यो दुम्बरकोष्ठे रासंरी निर्माय तस्यामधरलोमकृष्णाजिनंदक्षिणाग्नीवमास्तीर्य तस्मिं
नेनं प्रेतमुत्तानं-- त्या इदं वा वस्त्रं प्रप्रथमं वागन्। इति पदतो दशो नाहते न वा स सा प्रच्छाद्य। अपेतदह
परिहाविभः पुरा॥ इष्टा पूर्तमनुसंपश्य दक्षिणां यथा ते दत्तं बद्ध्वा विबं धुषु॥ इति पूर्वधृतं वासः खंडमाहा
य यज्ञोपवीतवर्कं धत्वा जरसो वसीत। अथ प्रेतं चितिभूमिं नयेत्॥ ओपासनाग्नीपक्वं चरुं अजं हिर
ण्यशकलान्॥ राजगवीमग्निं रभां नाज्यस्थालीं प्रोक्षणपात्रं सुकस्त्रुवो रात्रमाज्यं मेक्षणमुदकुं भंतिलान्

वि. ३.

२३

तं तुलान् चत्वारः पाषाणस्तिस्त्रः पलाशाशाखाः शमीशाखा वा एतान् गृहीत्वा त्रेतमनुनयन्ति । येन चायेन
चार्थं भवति । तदप्याशयगच्छेत् । नहीनमन्वाहरेयुः । एतेषु मध्ये एकं विस्मृत्यापि संदिशं न गच्छेत् । अथ
तमाहरेयुरनसा वहन्तीत्येके ॥ २४ ॥ अथ बाहोषु नक्ति ॥ इमो युनज्जिते वह्निः प्रसक्तीत्यायवोदवे ॥ याभ्यां
यमस्य सादनं स्फुक्कृतां चापि गच्छतात् ॥ इति कर्त्ता बाहू कान् विलोक्य ॥ पूषा त्वेतभ्यावयतु प्रविशान्
नष्टपशुर्भुवनस्य गोपाः ॥ सत्वे तेभ्यः परिदहात्पितृभ्योऽग्निर्देवेभ्यः स्वविदत्रेभ्यः ॥ इत्यासं दीं गृहीत्वा गच्छे
युः । कर्त्ता दानं गृहीत्वा नीयमानमनुमंत्रयते ॥ द्वितीयभागे गत्वोत्तार्य । सर्वस्य प्रतिशीवरी भूभिस्त्योपस्य
आधित ॥ स्योनास्मे सुषराभावयछास्मेशर्मसप्रथाः ॥ इति कुशोपरिनिधायादक्षिणतो लोष्ठानुत्तरस्य
तेषु वरुं निधायाग्यादिकमतिनिधायादक्षिणान्केशपक्षानुत्तरस्य सव्यान्विस्त्रस्यदक्षिणान्केशानुत्तरस्य

२७

२३

स्त्रिभिर्वस्त्रां बलमभिधून्वंतः आज्येनाभिधून्वंतः किं निष्ठपुरःसरः ॥ अपनः शोश्चरघमग्नेशुशुग्ध्या
रयिं ॥ अपनः शोश्चरघं ॥ इति ३ प्रदक्षिणं कुर्युः ॥ ततः सव्यानुद्ध्य दक्षिणतोपक्षान्विस्त्रस्य वाममूरुं ता
प्यन् वस्त्रां बलं धून्वन् अप्रदक्षिणं त्रिराचल्य ततः सर्वाङ्गकेशानां बध्य हस्तौ प्रसात्य दानेण दक्षिणतोः
लोष्टानुद्ध्य सतत्र दक्षिणाग्रं कुशं निधाय तिलोदकं दत्त्वा मेक्षणं हस्ते गृहीत्वा चरुं त्रिर्निक्षिपेत् ॥ इदं पथि पि
डं ॥ अमुकगोत्राय प्रेता यो पतिष्ठत्विति उपरितिलोदकं दद्यात् ॥ मेक्षणं तत्रैव चरुपात्रे निदध्यात् ॥ पुनर्द्वि
तीयभागं ॥ पूषे मा आशा अनुवेद सर्वाः सो अस्मा ५ अभयतमे ननेषत् ॥ स्वस्तिदा आघृणिः सर्ववीरो प्र
युच्छसुर एतु प्रविद्मन् ॥ इति नयेत् ॥ कर्तारं च गृहीत्वा ॥ अग्निं समेक्षणं चरुं नीत्वा गच्छेत् ॥ पुनरुत्तार्य ॥
सर्वस्य प्रतिशीवरीत्यर्थः कुशं निधाय कर्तुं पुनः पूर्ववत् ॥ अपनः शोश्चरघमिति उरुं ताज्यन् ॥ वस्त्रं बलं

वि. ३.

२४

५

धुन्वन्प्रदक्षिणमप्रदक्षिणं च केशविस्त्रंसनादि सर्वं पूर्ववत्कुर्यात् ॥ पुनः दक्षिणतो लोशानुद्धृत्य त्रिः पूर्ववत्
 रुनिधाय तिलोदकं दत्वा मुकायप्रेताय पार्थिविं सुपतिष्ठत्वित्युपरितिलोदकं दद्यात् ॥ पुनर्गृहीत्वा ॥ आयु
 र्विश्वायुः परिपासतित्वा दत्वा पातु प्रथमं पुरस्तात् ॥ यत्रासते स्म कृतो यत्र ते युयुस्तत्र त्वारेवः सवितारधा
 तु ॥ इत्यध्वनस्तृतीयभागं प्रेतं नीयमानमनुसंनयेत् ॥ पुनरुत्तार्य सर्वस्येति कुशं निधाय पुनरग्न्यादिकं निधा
 य ॥ अपनशतिप्रदक्षिणं निधाय गार्हपत्यं दिकं निधाय पूर्ववत् सर्वं पिंडादिकं दत्वा च रुस्थां लीभि नत्ति ॥ यद्विग्रामश्च
 शानयोर्मध्ये पतिते स्मृतकाग्निके ॥ पुनग्निं प्रतिष्ठाप्य प्रेता ऊतिपुरः सरमिति ॥ ततः पूषमा आशा इत्यादि
 कुर्यात् ॥ यथा कपाले भृदं नतिष्ठति ॥ तथा स्थितित्वा पुनरासंहीमा रायत्तु स्त्रीतुरीयमध्वनो गत्वा परेण दह
 नदेशं निधाय उदंबो गच्छेत् ॥ एषा वै देवमनुष्याणां शांतादिक ॥ इतीदं विज्ञायते पुनः प्रत्येत्परितयाप

आशशाखयाशमीशाखयादर्भैर्वा ॥ अयेतुवीतविचसर्पतातोस्मात्तयेत्रस्थपुराणायेचनूतनाः ॥ अहोमि
रद्विरक्तुभिर्व्यक्तं यमोदरात्त्वसानमस्मै ॥ इतिरहनदेशं संमार्ज्यशाखोदक्षिणतो निरस्या उपस्थे श्यरहनदेशं
खनित्वा प्रोक्ष्य हिरण्यशकलं आज्यविंदून्वानि क्षिप्य विष्टूचीनाया नृध्वीयान् दर्भांस्त्रिस्तज्या स्तीर्य तिलां निक्षि
प्य कालाय रहनपयेन मः ॥ उत्तरभागे ॥ अग्नये रहनपतये नमो मध्यमे ॥ मृत्यवे रहनपतये नम इति रक्षिणे तिलो
दद्यात् ॥ तत्र याजियैः काष्ठेहीरुचितिकृत्वा संदीभित्वा रज्जुषुकस्माजिने च प्रेतं निधाय चितिं प्रेतमग्निमेकत्रै
व समंतत्परिस्तीर्य रक्षिणतो दर्भांश्च संस्तीर्य तेष्वेकैकशः पात्राणि रज्याज्यस्थाल्यो प्रोक्षणीं सुवंच सारयि
त्वा एकपवित्रेण प्रोक्षणीं संस्कृत्योत्तानानि पात्राणि प्रोक्ष्याज्यं संस्कृत्य दर्वां सुवंच संमज्ज्य प्रेतस्यां गुष्ठसूत्रे
ष्ठित्वा प्रेतं दारुचितिं च प्रोक्ष्य परिषिच्य सुवंचनस्य पतद्दह विरिति राजगवीं चितिं समीपे गमयित्वा पाकरोति ॥

वि. ३.

२५

अग्नये रयि मते स्वाहा ॥ रत्ये कामाज्या ऊतिं स्तुवा ऊत्वा स्कचमपि जुहोति ॥ ततो राजगवीं कनिष्ठप्रथमाः
स्त्रीपुरः सराज्ञा तयोन्वारभन्ते । एवं संग्राह्यं सः सर्पणो रकस्य रीनारो हणान्वारं भूनेषु ॥ अपश्याममुव
त्तिमाचरन्तीं मृताय जीवो परिणीयमानां ॥ अंधेन यातमसा प्रावृता सि प्राची मवाची मवयन्तरि स्ये ॥ मये
तां माऽस्तां श्रियमाणा देवी सती पितृलोकं यदैषि ॥ विश्ववारा नभसा संव्ययं सुभौ नो लोकौ पयसा वृणीहि
॥ यविष्ठा सग्निमधमंतमूर्निष्मृजस्व तं त्वा पयसो पयसः संदेम ॥ सः रथ्या समुवर्चसा सचत्वनः स्वस्तये ॥
इति त्रिभिर्मंत्रैरप्रदक्षिणं राजगवीं आनिं हारुचितिं च परिणीयं राजगवीं लक्षणमाह ॥ नासारं ध्रेकर्णशृंगेः
पायमाने जले स्पृशेत् ॥ यस्यागोः साराजगवी ॥ केचित्केवलं कक्षां गोवदन्तीति विशेषः ॥ ये जीवा इति राजगवी
मभिर्मंत्रमातारुद्राणामिति राजगवी मुसृजेत् ॥ अथ यदि पत्नी पत्या सह गंतुमिच्छति तदा शयनारी पतिलोक

२५

मितिचिनारोहणेनुमंत्रयंते॥ यद्युत्थातुमिच्छति तदापुत्रोन्तेवासीवाउरीर्षीनारीतितासुस्थापयेत्॥ अथस
 हगमनविधिः॥ आसंनुमरणेपत्युः पत्नीस्नाताश्चूचंस्त्राचम्यदेशकात्कारिसंकार्यपस्यासहचितामारो
 हसमाधिकारसिध्यर्थकृच्छ्रत्रयप्रत्याम्नायभूतंगोत्रयंतन्मृत्युनिष्कत्रयंवाअन्यद्वाब्राह्मणभोजनपरि
 मिताभ्यादिकंयथासंभवंयथानामगोत्रेभ्योब्राह्मणेभ्योहंसंप्रददे॥ इतिकृच्छ्रत्रयंसद्योनिवर्त्यपतिसमीप
 भागत्यमंत्रानेताभूरीरयेत्॥ पतिर्ब्रह्मापतिर्विश्वःपतिर्देवोमहेश्वरः॥ पतिर्वैपरमोधर्मःपतिर्वैसर्वदेवताः
 पतिंचिनागतिर्नीस्तिनारीणां प्रेत्यचात्रच॥ तस्मात्तुमनुयास्यामि ध्रुवंपतिपरायणा॥ मयिसंतुतवप्राणाः
 त्वयिसंतुममासवः॥ अन्योन्यपरिवर्तेनप्राणास्तिष्ठंतुचावयोः॥ तस्मात्त्वामनुवर्तिष्येत्वंतत्प्राणैर्मकान
 सूर॥ कामाक्रोधाद्भयाह्वाभासंसर्गास्मेहतोपिवा॥ यःकश्चवापचारोत्रत्वयिनाथमयाकृतः॥ सक्षंतव्य

वि३

२६

स्त्वयानाथत्वतो नान्यास्ति मे गतिः ॥ इत्युक्त्वा पत्युः पादयोरुपरि प्रणमेत् ॥ पश्चात्सारक्षिणः संतु मे देवाः सर्वे
भूतानि पञ्च च ॥ भर्तारमुनुयास्यामि निर्विघ्नोऽस्तु मनोरथाः ॥ इति देवान्प्रार्थयेत् ॥ ततः पत्युः समीपे पतिमेसा
क्षात्सदा शिवं कृष्णं ध्यायन्तीं पुत्रादिस्नेहपाशान् संछिद्य नारायणनाम शिवमहादेवेत्यादिनामानि कीर्तयन्तीं
यावत्प्राणोऽक्रमणमाप्ते ॥ ततश्चित्तारोहणसमये दिव्यांशुकधरा लंकृता सहर्षा कुशहस्ता देशकालो संकीर्त्त
पत्युः सलोककामा पत्या सह निरंतर सहवासकामा वा चित्तारोहणं करिष्येति संकल्प्य चित्तां ३ प्रदक्षिणीकृ
त्य राक्षिणाभिमुखी चित्तामारोहयेत् ॥ यदि कृतानि पापानि संस्मृत्या नुत न सह दया भवन्ति ॥ तदा तस्यापनिवृत्ते
येन चारोहणं कुर्यात् ॥ यदि पतिर्महापातकैरुपपातकैर्वा प्रस्तो भवति ॥ तदा तस्योद्धारायान्वारूढा उभयोरपि
पापं निकृन्तति नात्र संदेहः ॥ तत्र प्रतिज्ञावाक्यं ॥ पतिकृता मुक्या पक्षयार्थं मत्कृतपापनिवृत्तये च पत्युश्चि

२६

तान्वारोहणं करिष्ये ॥ भर्तुः पापसयमात्रकामाशु कपातककर्तारं पतिं नरके पतंतं बलादुद्धृत्य तेनैव सह मम
सुश्रवदेहयो र्यावन्ति रोमाणि वल्किना दग्धानि भविष्यन्ति तावन्ति रिव्यवर्षाण्यभिचाप्येदिरारमण निरतिशय सु
खानुभवकामा चित्तान्वारोहणं करिष्येति वा । अथ वाममपसुरित्यादि । यस्यासहदुःखा संभिन्न निरतिशय
सुखा न्यनुभूयत इति आशु रोग्यैश्वर्यपुत्र मित्रादि सर्वसपरनुभवयोग्योत्तमकुलजन्मप्राप्त्यर्थं च रारिधान
पत्यतावैधव्योदिसांसारिकक्लेशनिवृत्तये वा ॥ केवलं स्त्रीजन्म निवृत्तये वा निःकामावेदन्वारोहं करोति त
दाशुक्ता भवति । तदा केवलं पतिं साक्षात्सहाशिवं विस्नुं ध्यायन्ती चित्तमन्वारोहेत् ॥ लक्ष्मीनारायणं वा । संक
त्यश्वपसुश्चित्तारोहणं करिष्ये । इत्येतावानेव । एतदन्वारोहणं गर्भिण्या नास्ति । यदि ब्राह्मणी गर्भिणी करोति
तदा ब्रह्महत्यां प्राप्नोति ॥ सत्रियादि स्त्री न तद्वधं । सर्ववर्णाया अन्वारोहणं पत्या सहैकचित्तायामेव ॥ विशे

वि. ३.

२७

मतो ब्राह्मण्या एकचित्तारोहणमेव । न पृथक् कचित्तारोहः । क्षत्रियारिस्त्रीणां देशान्तरे पत्युर्मरणे पृथक् कचित्तारोहणं विहितं ॥ यदि अन्वारोहणा प्रतिज्ञाय रजः पश्यति यांगनासिकेतो ज्ञेयं तिन्यस्य तैलद्रोण्यामथापि वाचतुर्थ्यं पंचमेवास्मिन्नातापतिमनुव्रजेदिति ॥ अथ तस्य पुत्रादिनामंत्रं पूर्वं बहोदत्ते चित्तायां प्रज्वलंत्यां पूर्वोक्तरीत्या प्रतिज्ञावाक्यांतेऽग्निप्रवेशं करिष्ये इत्यग्निं प्रवेशयेत् ॥ देवाचित्तारोहणं प्रतिज्ञाय चित्तामारुह्य राभयान्निवृत्ता भवति ॥ तदा प्राजापत्यत्रयं कृत्वा न ग्रामं पुनः प्रविशेत् ॥ तदुक्तं प्रयोगपारिजाते ॥ चित्ताभ्रष्टा तु सानारीभयाद्विचलिता भवेत् ॥ प्राजापत्यत्रयं कृत्वा न ग्रामं प्रविशेत् पुनरिति ॥ रयं नारीपति लोकमिति मंत्रं पुत्रोजपेत् ॥ ॥ इति सहगमनविधिः ॥ प्रकृतं ॥ ये जीवा ये च मृता ये जाता ये च जंतवः ॥ तेभ्यो घृतस्य धारयितुं मधुधारां बुद्धती ॥ इति राजगवीमभि मंत्रं ॥ मातारुद्राणां दुहिता वसूनां स्वसादित्या

२७

७

नाममृतस्य नाभिः ॥ म० बो० च० विकितुषेजनाय मागा मना गामरिति वधिष्ट ॥ पिवन्तूदकं तृणान्यनु ॥ ॐ मुस्त
 जन ॥ इति राजगवीमुस्त्य ॥ इयं नारी पतिलोकं तृणानानि पद्यत उपत्वा मर्त्यं प्रेतं विश्वं पुराणमनुपालयंती त
 स्ये प्रजां द्रविणं वेह धेहि ॥ इति प्रेतपत्नी प्रेतस्य समीप आनीयो प आनीयो पवेश्य यद्विउत्थातुमिच्छेत्तरा ॥ उदीर्घः
 नार्यभिजीवलोकमितासमेतमुपशेष एहि ॥ हस्तग्राभस्य रिधिषोस्त्वमेतत्सुर्जनित्वमभिसंभव भूव ॥ इति मंत्रे
 णेतामुत्थापयेत् ॥ एतन्मंत्रद्वयं नष्टपुत्रिकाया नास्ति ॥ सुवर्णं हस्ताद्वरदानामृतस्य श्रिये ब्रह्मणे तेजसे बला
 य ॥ अत्रैव त्वमिह वयं सुशोवा विश्वास्पृधो अभिमातीर्जयेम ॥ इति प्रेतहस्तौ सुवर्णं न संमज्यचित्तो निक्षि
 पेत् ॥ आज्येन वा संमजेत् ॥ अथ प्रेतं चित्तो निक्षिप्य प्रेतस्य वाहनासिकादिप्राणायतनेषु नवद्वारेषु हिरण्यं
 कलान्याज्यविंदूचानि धाय ॥ ॐ भूः आस्ये ॥ ॐ भुवः रक्षिण नासारं धे ॥ ॐ स्वः वामनासा ॥ ॐ महः रक्षिण ने

वि.उ.
२८

ॐ जनः वामनेत्रे ॐ तपः दक्षिणकर्णे ॐ सत्यं वामे । प्रणवेन ब्रह्मरंध्रे । अधोभागे च । आज्येन दक्षिणे त्रेजुहो
ति । चित्रंदेवानां मित्वर्धर्चन । आप्राधावा एथिवी अंतरिक्षं नेत्रेजुहोति । स्वाहांते सूर्यायेदं । मुखे तं दुःखांश्च नि
क्षिपेत् ॥ अथोपासनाग्निं गृहीत्वा । मे न मग्ने विरहो मा भिशो चो मा स्यु त्वर्चं चि । क्षिपो मा शरीरं ॥ यदा श्रुतं क
रवो जात वेदो ये मे नं प्रहिणुता त्वितृभ्यः ॥ श्रुतं यदा कर सि जात वेदो ये मे नं परिदं त्वितृभ्यः ॥ यदा गच्छात्य स
मीति मेतामथा देवानां वशनी भवति ॥ इति चित्तेः पुरस्तादक्षिणाभिमुखं स्तिष्ठन् प्रेतस्योरसि निक्षिपेत् ।
पत्नी चेदं तु मिच्छति । तदा ते न सहैव गच्छेत् । यदि पत्नी अग्निं प्रवेशं कर्म करोति । तदा भर्ता सहाग्निं प्रवेशं कः
रिष्य इति संकल्प्य । भर्तुर्मधिकं सकलादि अग्निं प्रदाने कृते अग्निं प्रवेशं कुर्यात् ॥ तथा । पत्युर्वेदाग्निं सं
स्कारे पत्न्या अनुगमो मतः ॥ अन्यथा चात्मधातित्वमिति वेदविदो विदुरिति । ततोऽग्निं प्रज्वालयेत् । उपवीत्वा

२८

कर्ता सूर्यं ते च क्षर्गं छत्तु। वातमात्माद्यां च गच्छेत्थिवीं च धर्मणा। अपो वा गच्छयदितं च ते हितमोषधीषु प्रति
निष्ठाशरीरैः॥ इत्युपस्थाय सूर्यं विलोकयेत्। पुनः प्राचीनावीती। अजो भागस्तपसा तं तपस्वतं तं गोविंस्त
पतु तं ते अर्चिः॥ यास्ते शिवास्तनुवो जातवेदस्ताभिर्वहेमः सकृतां यत्र लोकाः॥ इत्यजं जीर्णयारज्वा बद्धं स्म
त्वा। अयं वै त्वस्मादधित्वमेतदयं वै तदस्य यो निरसि॥ वेभ्वानुरः पुत्रः पित्रे लोककृज्जातवेदो वहेमः सकृतां
यत्र लोकाः॥ इत्यजं सुप्तुत्योः सुप्तुत्यगच्छं तं विलोकयामीति स्मरेत्॥ तत आज्यपात्रं स्क्रवं चाराय होमं कुर्यात्। अ
ग्निं परिषिच्य। एतस्य पथो गोसारस्तेभ्यः स्वाहा। पथो गोष्ठ्यभ्यः इहं१ य एतस्य पथो रक्षितारस्तेभ्यः स्वा० पः
थोरक्षितभ्यः इहं२। य एतस्य पथो रक्षितारस्तेभ्यः स्वाहा। पथोरक्षितभ्यः इहं३ ख्यात्रे स्वाहा। ख्यात्रे०४
अपारख्यात्रे स्वा० अपारख्यात्रे इहं५ अभिलालपते स्वा० अभिलालपते इहं६ अपलालपते स्वाहा। अ

वि. ३.

२९

पलालपतयेदं. ७। अग्नये कृते कर्म स्वाहा। अग्नये कर्म कृते. ८। यमवनाधीमस्तस्मे स्वा. यमाय राजे अनधी
तायेदं. ११९॥ सहगमने विशेषः। य एतयोः पथोगोप्तारः। उत्पारिजेयं। उभयोरुद्देशेन सकृत्कुर्यात्॥ तथा।
अग्निश्च रुस्तथा होम उपस्थानं तथैव च॥ सकृदेव हि कर्तव्यं पिंडं श्राद्धं एथ क एथ क॥ तस्यामेवाशिलायां तु
एथ क एथ क तिलोदकं विसृज्य स्नानं कृत्वा जलमुभयोश्च एथ क एथ क। अस्थि संचयने मंत्रावस्था एथ क
अस्थि संचयनं होमं एथ क संकल्पमेव च॥ इति पाथि गोप्त होमं न वा ऊतिभिः कृत्वा स्ववमग्नौ जुहुयात्॥ त
तृष्णां परिषिच्य दर्भं मुष्टिं गृहीत्वा चितेः पश्चात्प्राञ्जुरैः सन्धके तु नेति नवर्चं नयाम्यसूक्तेन प्रणवाद्यं ते
न। एकमेकं कुशास्तंबं जुहुयात्॥ ॐ प्रकेतु नाबृहता यात्यग्नि रा विर्विश्वानि वृषभो रोरवाति॥ दिवश्चिरं ता
दुपमा मुहान उपा मुपस्थे महिषो बवधी॥ १॥ ॐ इदं एकं पर ऊत एकं तृतीये न ज्योतिषा संविशस्व॥ संवेश

२९

नस्तुवेवा रुरेधिप्रियोरेवानापरमेसधस्थे॥२॥ॐ नार्कैकपुर्णमुपयत्यततः हरावेनतो अभवक्षतत्वा
हिरण्यपक्षंवरुणस्यदूतं यमस्य योनोराकुनंभुरण्यो॥३॥ॐ अतिद्वसारमेयोश्चानोचतुरक्षोरावलोः
साधुनापथा॥अथापितृक्तविदत्राः अपाहियमेनये सधमाभंमदस्यो॥४॥ॐ योतेश्वानो यमरक्षितारो
चतुरक्षो पथिरक्षीनृचक्षसा॥ताभ्याः राजनपरिधेद्येनः स्वस्तिवास्मा अनमीवंचधेद्यो॥५॥ॐ ऊरुणा
सावस्तत्पाउरुं बलो यमस्यदूतोचरतोवशाः अतः॥६॥ॐ तावस्मभ्यं दृशयेसूर्याय पुनर्दत्तावस्तमद्ये हभद्रौ
॥६॥ॐ सोम एकेभ्यः पवते घृतमेकउपासते॥ येभ्योमधुप्रधावतिताः श्विरेवापिगच्छताहो॥७॥ॐ ये
मुध्यंतेप्रधनेषुशूरासोयेतनृत्यजः॥ येवासुहस्वराक्षिणास्ताः श्विरेवापिगच्छताहो॥८॥ॐ तपसायेअ
नाध्व्यास्तपसायेसवर्गताः॥तपोयेचक्रिरेमहताः श्विरेवापिगच्छताहो॥९॥ॐ इति नवभिर्ऋग्भिरेकभ

वि. ३.

२०

स्थाकृत्वा परिषिञ्चाग्नेः पश्चादुदगपवर्गा स्त्री नवधान् कृत्वा तेषु त्रीन् वाषाणान् सुश्र्मान् सिकताञ्च निक्षि
प्यायुग्मभि रुद्रकुंभैरद्भिः पूरयित्वा । अमन्वती रेवतीः सप्त रभध्वमुत्तिष्ठतु प्रतरता सखायः ॥ अत्राज
हामये असंनशो वाः शिवान्वेयमतिवाजा उत्तरे म । इत्यवयेदकं कनिष्ठपूर्वीः स्त्री पुरः सराः स्नातयः संगारं
ते ॥ ततः कर्ता कलशं वामांसे निधाय रंध्रं कृत्वा दकं सिंचन् ३ प्रदक्षिणं परीत्य । ॐ यद्वै देवस्य सवितुः प्रवि
त्रं ५ सहस्रधारं वित्तं तमुंतरिक्षे ॥ येनापुनादिन्द्रमनात्तमात्येतेनाहं माः सर्वतनुं पुनामि ॥ इत्युभाभ्यां ब्रह्म
णाभ्यां तोरणी कृतः साख्योरधस्तान्निर्गच्छेयुः । कर्ता स्थित्वा । याराष्ट्रात्मनादपुयं निशारवा अभिमृत्तान्
पतिमिच्छमानाः ॥ धातुः स्ताः सर्वाः पवनेन पूताः प्रजया स्मान् रथ्या चर्चसा सः सृजथ ॥ रतितोरणी
कृतशारखेरात्रेण छित्वा श्रेतस्य शिरः समीपे उदकुंभं भित्त्वा । नवलो कयना छेत् । ततः उपवीची नः सर्वे

३०

कर्ता वा ध्वर्यु सहितः अपउप स्पृश्य । उद्वयं तम सरति सूर्यं दृष्ट्वा हीची दिशं शाङ्गुलेषु गत्वोपविश्य विरग्ध्रये
तवार्तां स्मृत्वा केशां प्रकीर्य पांस्तूनाय पंतै ॥ ततः पंतान्नेत बंधून् सर्वे जातयो देशकालवार्तां कथयंतो लो
किकंदरीयंतः प्रबोधयंति । एषा वै देवमनुष्याणां शांतादिक । रतीरं विज्ञायते । मानवानां स्वभावो यं वायुः प्रा
णारिरूपधक् । एतस्य गति संरोधकः शक्तोस्ति शिवं विना ॥ तस्मादयं गतो वायुरधुना नानुवर्तते ॥ तत्र
दुःखेन किं कार्यं मात्मानमनुशोचथ ॥ सर्वे वयमिमं शक्तिं प्राप्स्यामः किं शुवातवा ॥ भजस्व भवभंगाय भजनी
यपरो बुजमिति ॥ ततः कनिष्ठा अजीवत् पितृका जातयः कर्त्री दयो वपन कुरुः । तथा । कर्तुः क्षौरं भवे सद्यः
पितृमातृमृते हनि । गंगायां च प्रयोगे च दशाहं चानुभाविनामिति ॥ माता पितृ पितृव्याणां मातृत्वा प्रजयोर्मृतौ
श्वश्रूश्च श्वशुरयोश्चैषां पत्नीनां च पितृश्वस्रः । मातृश्वस्रः भगिन्याश्च गर्भवानपि वापयेत् । इत्यग्निप्रदातवि

वि. ३. ३१. ॥ अजीजनदिति ॥ विश्वप्रकाशाभिधपट्टनोलत्कृताविहभूरपितृमेधएषः ॥ ॥ अथरश
 गात्रं दशाहारिकं ॥ तत्रप्रथमदिनकृत्यं कर्तारर्भयाणिः स्नात्वा च म्यप्राणानायम्याद्येस्वारिसंकल्पापस
 व्यः पितुर्गीत्रस्यामुकप्रेतस्य प्रथमेहनिदहनजनिततापोपशमनार्थं त्रीणि मृतिका स्नानानि वा सो जल
 दानानि च करिष्ये ॥ दक्षिणकाकपदमुद्दिश्य तत्र दक्षिणाग्रं कुशं निधाय तत्रैकां सूक्ष्मां शिलां निधाय
 तत्र सकलं कर्म कुर्यात् । दक्षिणाभिमुखो हस्ताभ्यां मृतिकामादाय दित्यं दर्शयित्वा ॥ धाता पुनास वित
 पुनातु अग्नेस्तेजसा सूर्यस्य वर्चसा । इत्यात्मानमापादतलमस्तकमनुलिप्य स्नात्वा तीर्थं वा मंजान्वाः
 व्योपविश्योत्तरीयवासोजलं पित्रे गोत्राय प्रेताय प्रथमेहनिदहनजनिततापोपशमनार्थं मेतद्वा सो ज
 त्सुपतिष्ठत्विति त्रिधा विधाय । प्राणानायम्य पितुर्येतु स्यामुकप्रेतस्य प्रथमेहनिदहनजनिततृदुपश

मनार्थं तिलोदकदानं करिष्ये । कुशतिलोदकानि गृहीत्वा पित्रे गोत्राय प्रेताय प्रथमे ह निरह्नजनि ततुष
शमनार्थमेतत्तिलोदकमुपतिष्ठत्विति शिलोपरि - - दत्त्वा चरुं पक्त्वा प्राणानायम्य पितुर्गोत्रस्य प्रेतस्य प्र
थमे ह निरह्नजनि ततुष शमनद्वारा शिरो निष्पत्यर्थं पिंडदानं करिष्ये । शिलाप्रेसात्रेण काकपदमुच्चिख्य
रक्षिणाग्रं कुशं निधाय पिंडस्याधः एतत्तिलोदकमुपतिष्ठतु । अस्मत्पित्रे गोत्राय प्रेताय प्रथमे ह निरह्नज
नि तत्क्षत्तुष शमनद्वारा शिरो निष्पत्यर्थं एष पिंड उपतिष्ठतु । पिंडस्योपरि एतत्तिलोदकमु
कृतैरेतैर्मृत्ति
कास्नानवासोजलदानतिलोदकदानपिंडदानैः पितुर्गोत्रस्य प्रेतस्योत्तमलोकावाप्तिरस्तु । अनारिमध्य
निधनो शंखचक्रगदाधरः ॥ अक्षय्यपुंडरीकाक्षः पितृमुक्तिप्रदोऽस्तु मे । श्वेनवायसमुखेनोपधुंश्व । शवि
रम्यतां ॥ इत्युक्त्वा पिंडादिकं जले निक्षिपेत् । एवं दशाहपर्यंत - - प्रत्यहं त्रीणि त्रीणि मृत्तिकास्नानवासोजल

वि. ३

३२

रानानि। एकोत्तरवर्ध्यातिलोदकरानानिकुर्यात्॥ अवयवनिष्पत्त्यर्थं पिंडरानं च कुर्यात्। दर्शनिर्णयमाह नारदः
॥ दर्शः संक्रमणं वापि दशाहंतः पतेद्यदि॥ तावन्तेवोत्तरं तंत्रं समाप्यमिति निश्चयः। विनापितृभ्यश्चान्येषां स्नानं
पिंडतिलोज्ज्वलीनं॥ समापयेद्दर्शमध्ये होमस्त्वाग्नौ च निर्गमे॥ चतुर्दशीक्षणमृतस्ततः प्राप्नोत्यमतिथिः॥ पिंडोद-
कं समाप्याथ दशाहासरतः शुचिः॥ अमार्यामरणं चेत्स्याद्दशाहाक्रिया भवेत्॥ पित्रोर्वीचेतरेषां वा समानं स-
त्कारिकं॥ दशाहमध्ये यदि दर्श आयते तृतीयास्तोदनकं औरसश्च॥ यावद्दशाहं च समाप्य तंत्रं शेषाः समुत्ता-
न समापयेयुरिति॥ शिला निर्णयमाह॥ स्यापिता चाद्यदि वसे शिलानद्यायदा भवेत्॥ स्नानं पिंडोदकं प्रादु-
नः कुर्याच्छिलांतरेति पिंडे दत्ते च चोडालादिभिः स्पर्शोपदा भवेत्॥ प्राजापत्यं ततः कृत्वा पुनः पिंडं समाचरे-
दिति शुकः॥ उत्तरीयशिलापात्रकर्तृद्वयविपर्यये॥ तत्तत्कर्म पुनः कुर्यादित्यापस्तंबभाषितं॥ तथा च हरिः॥

३२

उत्तरीयशिः यैयः॥ दशाहासितरेचेत्स्यात्पुनः संस्कारमर्हतीति॥ तथा॥ यदा न्यदेशोपिंजं श्वप्रेतपिंजो भवेद्य
दि॥ पूर्वदन्तासुनः पिंजान् - - - हगौतमः॥ विश्वराह॥ नष्टाशिलाचेत्सुनरेवदष्टादन्ताजलींश्चैव यथाक्रमेण
यमेनमंत्रेण धृताश्मयुग्मं - - - सर्वविधिवद्विधेयमिति॥ अंतरिक्षः॥ दशाहेदशागात्रास्वशरीरं जायते ध्रुवं
शिरस्त्वाद्येन पिंडेन कर्णाक्षिणिमिकास्ततः॥ गलांसधुजवक्षांसितृतीये हि चतुर्थके॥ बास्तिर्जवरगुह्ये च जानुजं
घ्रांघ्रिपंचमे॥ षष्ठेतु सर्वमर्माणि सप्तमे हनिनाड्यः॥ अष्टमे दंतलोमानि वीर्यं च नवमे हनि॥ पूर्णत्वं स्रष्टुं पर्याप्तो
दशमे हनि जायते॥ दशास्वपिदिने ष्वेवं पिंडदानफलं मतं॥ इति॥ ॥ अथ नग्नप्रच्छादनश्राद्धविधिः॥ कर्तृस्नात्वा
चम्यप्राणानायम्य प्राचीनावीतीपितुर्गोत्रस्य प्रेतस्य दहनदिनादारभ्य सपिंडीकरणपर्यंतं तत्स्यर्थमनग्नत्वसिः
ध्यर्थमाप्तान्नेन नग्नप्रच्छादनश्राद्धं करिष्ये। तज्जलायामेव पितुर्गोत्रस्य प्रेतस्य नग्नप्रच्छादनश्राद्धेण वक्ष्यते उपतिष्ठतु॥

वि. ३.

३३

इदं पाद्यमुपतिष्ठतु ॥ इदमासनं ० एष बोधमुपतिष्ठतु ॥ इमानि गंधपुष्पाश्च तथूपरीयवासांस्युपतिष्ठतु ॥ चतुर्थं ते
न इदं मंत्रं दास्यामि - - पंचप्रस्थपरिमितं तंडुलवस्त्रद्वयं लोहपात्रस्थं दीपसहितं तौरकुंभसहितं रत्नापलपरिमि
ताधः स्थितं कांस्यपात्रत्रयोदशपलपरिमितं तौपरिस्थितं कांस्यपात्रसहितं सपादप्रस्थं घृतयुतं पंचप्रस्थपरिमि
तलवणतिलमुद्गयुतं सपादप्रस्थपरिमितं गोधूममाषयुक्तं दशपलपरिमितं कार्पासयुक्तं कुंडलकरककटिस्त
त्रहारोर्भिकनिष्कवलयांगशदिभूषणयुतं सुवर्णपरिमितं सुवर्णरक्षिणायुक्तं शर्करातैलपीठव्यजनपादुकोपान
छत्रगुडार्द्रकसहितं तत्स्यर्थमुपतिष्ठतु ॥ इति सर्वं रत्नापितुर्गोत्रस्य प्रेतस्य नग्नप्रच्छादनश्राद्धे पिंडप्रदानं करिष्ये ॥
रात्रेण काकपरमुद्गिरव्यं । रक्षिणायं कुशं निधाय पिंडं स्थाप्यः एतन्ति लोदकमुपतिष्ठतु ॥ पित्रे गोत्राय प्रेतो मे
आमां न पिंडं उपतिष्ठतु । पिंडस्योपरि एतन्ति लोदकमुपतिष्ठतु ॥ कृतेनानेन नग्नप्रच्छादनश्राद्धेन पितुर्गोत्रस्य प्रेत

३३

स्यसपिंडीकरणपर्यंतं तत्तत्तिरस्कृतं । ततः पिंडादिकं जले निक्षिपेत् ॥ ॥ इति नग्नप्रच्छादनश्राद्धविधिः ॥ अथ नग्न
प्रच्छादनकारिका ॥ प्रबुद्धमुनिः ॥ कार्पासराशिं संपूर्णं वा समापरिवेष्टितं ॥ कुंभाज्यस्वर्णदीपांश्च कास्यं दशपलान्वरं
निक्षिप्य तत्र तैलाज्येऽपि धाय स्मरं हितं ॥ कर्तव्यं प्रेतमुद्दिश्य प्रदद्याद्वाह्येण यत्नतः ॥ इत्याणां कानि नामानि अत्र
सम्यग्विविच्यते ॥ वस्त्रं संवरणार्थं च तंडुलाः प्रस्थपंचकम् ॥ उदकुंभः प्रसिद्धश्च सही पंलोहपात्रकं ॥ कांस्यपात्रं
दशपलं पिधानं पादचिकुरं ॥ सपादप्रस्थमात्रं च घृतमत्र प्रचोदितं ॥ लवणं च तिलासुद्रास्तंडुलैरेव संमिता
घृतेन संमितानेव दद्याद्विधुममाषकान् ॥ पलानि दश कार्पासं दक्षिणां शृषणानि च ॥ उक्तप्रमाणं शक्तं चेत्येतमु
द्दिश्य विनवान् ॥ पथः परिव्ययं सर्वमधिके देयमेव हि ॥ आमां न ठिगुणं प्रोक्तं मंनं चोपस्करान्वितं ॥ नग्नप्रच्छाद
नं येन हि त्याज्यं तन्न वेदिन इति ॥ ॥ अथ नवश्राद्धविधिः ॥ पिप्पलादः ॥ आदित्रिपंचाङ्गिनवरुद्रसंख्येश्वरः सुच
धि

वि. ३.
२४

प्रकुर्याद्विषमश्चाटु मामांनेनैवत्तये ॥ कर्तास्नात्वा प्राणा नायस्य प्राचीनावीतीपितुर्गोत्रस्य प्रेतस्य प्रथमे ह
नित्स्पर्थेन वश्चाटुं करिष्ये ॥ शिलायामेव क्षण ॥ पाद्यमासनमर्घ्यं ॥ चतुर्थ्या इदमंनं दास्यामि नं आमोन्नं सोपस्क
रं सदक्षिणं तत्स्पर्थमुपतिष्ठतु ॥ न वश्चाटुं पिंडदानं करिष्ये ॥ पितुर्गोत्रस्य प्रेतस्य न वश्चाटुं एष आमोन्नं पिंडउपति
तिलोदकद्वयमपि ॥ कृतेनानेन न वश्चाटुं न पितुस्तन्निरस्तु ॥ अभिरम्यतामित्युक्ता पिंडादिकं जलादौ निक्षिप्य ॥
स्नात्वा यथाविधि गृहान् गच्छेत् ॥ स्मृतं किं नियमानाह ॥ मृतेन रेथ सर्वे तज्जातं यंकृतमज्जनाः ॥ प्रधाय शुक्ल
वासांसि कृत्वा दत्तशिलावनं ॥ दशाहमपश्यंतः कनिष्ठस्त्रीपुरः सराः ॥ गृहमागत्य चरणौ प्रक्षाल्या चम्य
वारिणा ॥ विदृश्य बिंबपत्राणि घृतं प्राश्या चमय्य च ॥ स्पृष्ट्वा सकृत्सवर्णाग्निजलाज्यतिलसर्षपान् ॥ अश्म
न्याधाय चरणौ वामं हीयपुरः सराः ॥ प्रविशेयुश्च सदने पश्यंतः पूरितं घटं ॥ कामयित्वाथ वस्त्रेण श्मशानं

तत्र निक्षिपेत् ॥ अयमशकलान्यत्र प्रोक्षयेच्च यवोदकं ॥ स्वस्त्यस्तु वेश्मनां शेषे शिवं चास्त्विति मंदिरे ॥ तिला
 न्त्रीहोस्तंडुलोश्च विकिरेदुदकं क्षिपेत् ॥ प्रत्यहं प्रेतमुद्दिश्य दीपं दद्याच्च रक्षिणे ॥ भुंजीयादि एतानं पण्यानीत
 मथापि वा ॥ दुग्धतक्रसितापूगस्फुरतानि च वर्जयेत् ॥ तत्सर्वं कर्म कुर्यात्तद्यद्वचुर्वृद्धयोषितः ॥ ॥ इति प्रथ
 मदिनकृत्तं ॥ एवं द्वितीयेऽप्यग्नित्रीणि मृत्तिकास्नानवासोजलराजानि च त्वारितिलोदकानि च दत्वा कर्णाक्षि
 नासिकानिष्यत्यर्थं पिंडं दद्यात् ॥ अथ तृतीयेऽग्निः अस्थि संचयनविधिः ॥ अपरेऽहस्तृतीयेऽग्निं पंचमे सप्तमे वा
 अथ कालोऽष्टवेभ्यः संचयः प्रथमेऽग्निवा ॥ चतुर्थे नवमे चैव षष्ठेऽहस्तृतीयेऽग्निवा ॥ अस्थि संचयनं कुर्यात् ॥ ना
 मानुपूर्वशः ॥ प्रथमेऽहनि चैव कुर्यादस्थि संचयनं तदा ॥ आदौ विधाय पश्चाच्च मृत्स्नानादिकं माचरेत् ॥ तस्य प्र
 योगः ॥ पिंडं तिलान्देवतौ पाहारतंडुलोश्च भांडत्रयं क्षीरादकमाज्यं तिलान्दहतीफलं नीललोहितसूत्रं दूयंगोधू

x केचिदाहुः प्रथमतो मृत्स्नानादिततश्च तत् ॥ द्वितीयादिदिनेष्वंते मृत्स्नानादिकं माचरेत् ॥ २

वि. ३.

२५

मचूर्णमोदुंबरपलाशमीशारवान्यतमाः कुशान् सकवर्णशकलं रत्नं कसरापूपलाजांश्च दानं च दायश्मशा
नदेशंगत्वा कर्तृस्नात्वा पंचास्त्रिचीत रजश्च स्नात्वा एकां पिंडं पचेत् । एकां नेवेद्यं पचेत् । तत्कर्तृत्वेन कर्ते विद्यापाकं
विधाय प्राणानाद्यस्य संकल्प्य पसव्यः पितुर्गोत्रस्य प्रेतस्योत्तमलोकावाप्त्यर्थं मस्थि संचयनाख्यं कर्म करिष्ये
ब्राह्मणानुज्ञातः पलाशादिशाखाभिः कुशैर्वीक्षीरजलाभ्यां ॐ यंतं अग्निममंथाद्युषभायेव पक्तवे ॥ इमं मः
शमयामसि क्षीरेण चोदकेन च ॥ यं त्वमग्ने समुदरस्तु मुनिर्वीपया पुनः ॥ क्वा बूरत्र जायता पाकदृवी च त्क
शा ॥ शांतिं केशीति कावति त्कादिके त्कादिकावति मंडूक्यास संगमये मः स्वस्तिः शमय ॥ शांते धन्वत्याः
आपः शमुते सं त्वनूक्याः ॥ शांते समुद्रिया आपः शमुते सं तु वर्याः ॥ शांते स्ववंतीस्तनुवेशमुते शंतुकृप्याः ॥
शांते नीहारो वर्षतु शमुदृषावशीर्यतां ॥ इति ५ मंत्रैः पारतः शिरः पर्यंतं प्रोक्ष्य शाखाभिर्मुदस्यो गारान्ध

३५

दक्षिणस्थानपृथक्कृत्वाग्निं परिस्तीर्यत्यः संस्कृत्य सुचः संमार्ज्ये परिषिञ्च्य सुवेणाज्यमाराय। अवसज्जपु
नरग्ने पितृभ्यो यस्त आहुतश्चरति स्वधाभिः। आयुर्वसान उपयातु शेषः संगच्छतानुवाजातवेदः स्वाहा॥
अग्नये जातवेदसे इदं संगच्छ स्वपितृभिः सः स्वधाभिः समिश्रते न परमेवोमन। यत्र भस्म्येव णसे तत्र
गच्छतत्रैवा देवः सविता दधातु स्वाहा॥ देवा य सवित्रे इदं २। यत्ते कृष्णः शकुन आतु नो दधि पीलः सर्प उप
तवाश्वा परः॥ अग्नि एदृश्वीत नृणं कृत्स्नो तु सोमश्च यो ब्राह्मणमाविवेश स्वाहा। अग्नीषोमाभ्यां २। इत्याहु
तित्रयं ऊत्वा सुवमग्नेो ग्रसिष्यतृप्तीमग्निं परिषिञ्च्य आयुर्गिरुदकुं भेस्तमाध्वग्निः शमयित्वा कर्त्तनीललो
हितसूत्राभ्यां हरती फलं वा मपाण्यं गृहे बध्वा दक्षिणाभिमुखः स न अन्यं पापाणं वा मपादत ले निधाया
स्थिकुं भेस्तवर्णशकलं रत्नं चाज्यविंदून्वा निधाया ग्रे संस्थाप्य एकास्त्री स्वयं वारं त कपालास्थीन्याराय

वि. ३.

३६

ॐ उन्निष्ठा तस्तनुवः संभरस्व मेरुगात्रमवहामाशरीरं ॥ यत्र भूमे वृणसे तत्र गच्छ तत्र त्वारे चः स विना ह
धातुः । इत्यनवलोकयन् करं प्रसार्य दृष्ट्वा । स्थीन्यादाय कुं भे निक्षिपेत् ॥ अपरास्त्री स्वयं । ॐ इदं त एकः । रति
दक्षिण पाश्वी । स्थिर गृहीत्वा कुं भे निक्षिपेत् ॥ अपरास्वयं वा । ॐ पर उत एकः । रति वाम पाश्वी स्थी निगृण्णीया
त् । अपरास्वयं वा । ॐ तृतीयेन ज्योतिषा संविशस्व । इत्यादायात् । पुनरन्यास्वयं वा । संवेशनस्तनुवै चारु
धिप्रियो देवानां परमेसुधस्थे ॥ इति गृहीत्वा निक्षिपेत् ॥ ततो भिसुखः । सन्तर्ध्वी स्थी निजं घास्थी निपा
दास्थी निचादाय कुं भे निक्षिपेत् ॥ शेषं भस्मोपसमृद्ध्य शरीराकृतिं कृत्वा लाजा नृपांश्चरुं चाराय श्मशा
नवा सिन्धो भूतेभ्यः श्मं बालिं समर्पयाभीति समंतता विकीयत इस्मजलाहो निक्षिप्य हस्तो प्रक्षाल्य । ॐ
उन्निष्ठ प्रे- हि प्र इवोक्तः कृणु घपरमे व्योमन् ॥ यमेन तं यम्या संविशानोत्तमं नाकुमधि रोहम् ॥ इत्यास्थि कुं भ

३६

मा रापोत्यायोत्तरांदिशंगत्वाशमीपलाशाश्चथान्तामन्यतमस्याधोगंगारिमहानदीतीरेखनित्वास्थिकुंभं
सित्वाकुंभावरपाश्चिमभागेवज्रेयंकृत्वातेषुपाषाणत्रयंनिक्षिप्यजलमापूर्याश्मन्वतीरेवतीयेदेवस्य
सवितुःपवित्रंपाराष्ट्रात्मन्नाडुड्यंतमसुस्परिधानापुनातुसवितापुनातुअग्नेस्तेजसासूर्यस्यवचसाइ
तिमंत्रैरात्मानंप्रोक्ष्य॥ॐउत्तैस्तन्नोमिष्टिवीत्यसरीमंलोकंनिरधन्मोअहंरिषं॥एतांस्थूणांपितरोधार
यंतुतेत्रायमःसारनातेमिनोतु॥इतिगर्तंनिक्षिप्यमृदापूरयेत्॥उद्धरणेत्॥उपसर्पमातरंभूमिमेतासुरु
ध्वचंसंष्टिवीहंसुशोवां॥उर्गन्मरायुवतिर्दक्षिणावतेवात्वापातुनिर्कृत्याउपस्थे॥उद्ध्वस्वष्टिविमावि
वाधियाःसृपायनास्मैभवसृपवंचना॥मातापुत्रंयथासिचाभ्येनंभूमिवृणु॥उच्छ्वंचमानांष्टिवीहतिष्ठसि
सहस्रंमित्रंउपहिश्यंतां॥नेरुहासोमधुश्चुतोविश्वाहास्मैशरणाःसुत्वत्र॥एणाधीनाहरिणीरजः

चम्प

वि.उ.

३७

नीः संतु धेनवः ॥ तिलवभार्ज्जमस्मे दुहाना विश्वाहा संत्वन पस्फुरंती ॥ इत्युद्धृत्य महानद्यां सिपेत ॥ दशाहा
नंतरं चेदस्थि क्षेपति ॥ श्राद्धमिदं तथा पिंडदानमात्रं ॥ ततः स्नात्वा प्राणाना यम्य प्राचीना वीनपितुर्गोत्रस्य
प्रेतस्योत्तमलोकप्राप्त्यर्थं मस्थि संचयनश्राद्धं करिष्ये शिलायामेव ॥ एवमण्डपं प्रतिष्ठतु ॥ इदं पाद्यमास
नमर्घ्यः ॥ पुरुषाहारपरिमितमनं घृतशर्कराईकतिलमिश्रमाहाय देवसवितुः प्रसुवेति परिषिच्य कुश
तिलोरकमाहायपितुर्गोत्रस्य प्रेतस्यास्थि संचयनश्राद्धे इदमनं सोपस्करं सरसिणा कंठस्थं मुप- अस्थि
संचयनश्राद्धे पिंडदानं करिष्ये ॥ रात्रेण काकपदमुखि रस्य रसिणा यंकुशं निधाय पिंडस्याधः एतत्तिलोर
कमु- घृतशर्कराईकतिलमिश्रोरनपिंडमाहाय ॥ अस्थि संचयनश्राद्धे एव पिंडउप- ॥ पिंडस्योपरि एतत्तिल
लोदकमुपतिष्ठतु ॥ कृतेनानेनास्थि संचयनश्राद्धेन पितुर्गोत्रस्य प्रेतस्योत्तमलोका वाप्तिरस्तु ॥ सर्वजला

३७

हो निक्षिपेत् ॥ विशेषः श्वचां जलश्रगा लाद्ये । स्पृशेत् भस्मास्थि मज्जभिः ॥ पंचगव्येन संप्रोक्ष्य ततः कृच्छ्रद्वयं च
रेत् ॥ इति विश्वामित्रः ॥ अहित आह ॥ अंतर्दशाहे यस्यास्थि गंगायाः क्षिप्यते जले ॥ गंगामरण तुल्यं स्यात् तस्ये
त्या च सते बुधा इति । कण्वः ॥ कावेरी तुंगभद्रा च कृष्णा वेणी च गोमती । भार्गवी च पंचवेमां गंगा एव प्रकीर्तिः
ता ॥ तिस्रः पुण्या महानद्यो वेणा गोदा च जाह्नवी ॥ अन्यशतर्दशाहे वा कीक सक्षेपणं मतं ॥ मलमासं तर्दः
शाहे मूढे च गुरुशुक्रयोः ॥ शेषो नास्त्यन्यथा शेषे प्रोक्षेत् केशव नामभिः ॥ स्नात्वा विप्रैरनुज्ञातो रत्वा तेभ्यश्चर
क्षिणां ॥ अपसव्यो नाम गोत्रे कीर्तयेन्मोक्षहेतवे ॥ मातुः पितुर्वीचास्थीनि तीरे न्यस्य कुशेषु च ॥ गायत्र्यै वतु गो
मूत्रं गंधद्वारेति गोमयं ॥ आप्यापयेत्ति गोक्षीरं रधिकायां तिचे रधि ॥ गोघृतं शुक्रमसीति रेवस्येति कुशो
दके ॥ स्वादुः पवसेति सितां मधुमंत्रैर्मधुक्षिपेत् ॥ तिलो सीतितिलां रक्षित्वा स्वर्णं हिरण्यगर्भं इति । मृतापि धा

वि. ३.

२८

यथास्थानि हस्ताभ्यां परिगृह्य च ॥ जले निमज्जन् भूभागे तस्य - - लकोक्षया ॥ नमोस्तु धर्मराजाय समेषा
सोऽस्त्विति क्षिपेत् ॥ उत्तीर्य पृथिवीं गच्छेत् यादिवान्यं जपेद्बुधः ॥ हिरण्येन - - श्राद्धं कृत्वा पिंडं श्वनि क्षिपेत्
॥ अंतर्दशाहनेन श्राद्धं पिंडं मेव निक्षिपेदिति ॥ दुर्वासाः ॥ यावदस्थि मनुष्याणां - - तोयेषु तिष्ठति ॥ तावदूर्ध्वं
सहस्राणि ब्रह्मलोके महीयते ॥ भृगुः ॥ आस्थि संपंगमा श्राद्धं वा परपक्षि - - मध्येन कुर्वीत कृते सति स
पिंडं मरति ॥ ॥ इत्यस्थि संचयनविधिः ॥ अथ तृतीये हनि पंचतिलोद - - रघात ॥ शेषं समानं ॥ चतुर्थे
षट् ॥ पंचमे ७ षष्ठ्यो ॥ सप्तमे ८ अष्टमे ९ नवमे १० दशमे द्वादश ॥ अथ दशदिन कृत्यं ॥ अथ दशमे हनि-
प्रातः शोचालं वेतसशाखां लोहितानुहं कर्म कज्जलमामलकं - - प्यासतां स्तेलं दर्भां नाज्यस्थालीमाज्यं
प्रोक्षणीचारणं शुक्रं सुवावोषधिस्तंबं तिलान् शिलात्रयं कलूने वेद्यपिष्टं चाराय गत्वा स्नात्वा चम्य प्राणा

श

२८

नायम्पञ्च स्नानादि सर्वावयवपूर्णं^{ना} यं पिंडं रात्रं तं विधाय पितुर्धर्मो रकानि दहतेति । उक्ते कुशति लोरका न्या
रायज्ञातयः स्वसंबंधमुच्चार्य यजमानस्य पितुरिति वोच्चार्य मया दत्तमिदं धर्मो रकमुपतिष्ठत्विति गोत्रिणः
शिलायामन्येन्यत्र ह्युः । अथ कर्तो रकतदेवेदिं कृत्वा तत्रोषधिस्तवं ॥ ॐ यथा त्वमुद्भिन्नस्यो षधेऽष्टाभिव्या
अधि ॥ एवमिदमुद्भिन्नं कीर्त्या यशसा ब्रह्मवर्चसेनेति रदुपरिणिर्ली निधाय परिशिर्ली निधाय तत्पार्श्वयोः
शिलाद्वयं निधाय प्रेता य प्रेतसखिभ्यां नम इति पाद्यमासनविमनस्नानवस्त्रधूपदीपनैवेद्यतांबूलानि द
त्त्वा रकपूर्णं शिकं कलशं निधाय ॥ इदं पिबान्नस्नानादीति ॥ सतिलकुशं गर्भो रकमंजलिचमंदत्वा पिष्टेन
पिंडं पंचकंपोलिकाया दुका छत्राणि च कृत्वा प्रेतसखिभ्यामयं पिंडोपतिष्ठत्विति पूर्वस्योदिशि दत्त्वा
वस्वताय यमाय पिंड उपतिष्ठत्विति । दक्षिणस्यां दिशि दत्त्वा । श्मशानवासिने रुद्राय यं पिंड उपतिष्ठत्विति

वि. ३.
३९

पश्चिमेदत्वाश्मज्ञानवासिभ्योभूतेभ्योवायसेभ्यः - पिंडउपनिषत्तित्युदक्दिशिरत्वापोलिकापादुकाछ
त्रोदकुंभसहितोयंपिंडमेतायोपनिषत्तितिमध्येरत्वापितुः प्रेतत्वविस्तृत्यर्थं शिलाविसर्जनं करिष्येति
संकल्प्य सर्वं शिल्पारिकं गंगादोनिक्षिप्य स्नात्वा च मयस्थंडिलेग्निं प्रतिष्ठाप्य प्राणाना यम्यममज्ञातीनां
वाद्यापनुत्वं त्यर्थं मघापनुतिहोमं करिष्येति संकल्प्याग्निं पर्युक्ष्य परिस्तीर्यी ग्नेः पश्चिमतो रर्भा ना स्तीर्य
तत्सम्प्राप्तभागे लोहितं च र्मी न उ हं प्राची न ग्री व मु त र लो मा स्ती र्य त स्मि न्चे त रा शा खा स कु शो षु वा ॥ ३७ ॥
आरोहता युर्जर संगणाना अनुपूर्व्यं यत्तमाना यतिष्ठ । इह त्वं शासक जनि मा स्म र लो ही र्घ मा युः क र तु जी व
सेवः ॥ यथा हान्यनुपूर्वं भवति यथेति यत्कृतुमिष्येति कृताः ॥ यथा न पूर्वमपरो जहात्येवा धातु रा य ॥ पि
कल्पयेथां ॥ इति ज्ञाती नृद्वयः सरानुपवेश्य स्वयंच वाम चरणे नाक्रम्य दर्भेषु सुचमाज्यस्थालीं प्रोक्षणीं मुखे

वारणापरिधींश्चाद्यस्तुकस्तुवोप्रत्यगप्रावचपवित्रेणप्रोक्षणीः सः स्फुत्सपात्राणिप्रोक्ष्याज्यः सः स्फुत्सप
पवित्रमग्नौप्रक्षिप्यस्तुकस्तुवो सः स्फुत्सरर्भाग्नौक्षित्वापरिधींश्चाद्यस्तुनिंपरिषिच्यस्तुवेचतुर्गहीतमा
ज्यंग्रहीत्वामूलतोबिलया॥ॐ नहि ते अग्ने तत्तुवे कुरे चकार मर्त्यः॥ कपिर्विभास्ति ते जनं पुनर्जरायुगौरिवृक्षा
हा॥ अग्नये शुचये दं॥ १॥ हतशेषं पात्रांतरे संपाताज्यंग्रणीयात्॥ॐ अपनः शोष्ठं चरघमग्ने शुश्रूध्यारयि॥
अपनः शोष्ठं चरघं मृत्यवे स्वाहा॥ मृत्यवे दं॥ २॥ अपनः शोष्ठं अयं स्वाहा॥ अग्नये शुचये दं॥ ३॥ॐ स सेत्रिः
या स गातया च सृया च यजामहे॥ अपनः ४॥ प्रयद्गं दिष्टं एषां प्रास्माका सश्च सूरयः॥ अपनः ५॥ प्रयदग्नेः
सहस्रतो विश्वतो यंति भानवः॥ अपनः ६॥ प्रयत्नै अग्ने सूरयो जाये महि प्रदेव यं॥ अपनः ७॥ त्वं हि विश्व
तो सुख विश्वतः परिभूरसि॥ अपनः ८॥ द्विषो नो विश्वतो मुखो ति नावेव पारय॥ अपनः ९॥ स नः सिंधुमिव ना

वि. ७.
४०

वपातिपर्षस्वस्तये॥अप०॥१०॥आपःप्रवणादिवयुतरपास्मत्परतामघं॥अप०॥११॥उदुनादुदकानीवा
पास्मत्परतामघं॥अप०॥१२॥व्याहृतिभिर्जुत्वास्तुक्स्तुवावग्नौप्रहरेत्॥अग्निंपरिषिच्योत्तरतो न
ग्राहं प्राप्नुस्वस्थापयित्वा स्मत्त्वा वा॥ॐअनृग्राहमन्वारभामहे स्वस्तये॥सनुइंद्रदेवेभ्योवक्त्रिःसंपारणोभ
वेतिदृष्ट्वा॥इमेजीवाविमृतेराववर्तिन्मभूद्रादेवहृतिनोअघ॥प्रोजोगामानृतयहसांमुद्राधीपुआंशंधानाः॥
इत्यनुसूचीज्ञातयःप्राचांदिशंगछति।कर्ताॐमृत्योःपदंयोपयंतोपदेमुद्राधीपुआंशंधानाः॥आप्यायमा
नाःप्रजयाधनेनशुद्धाःपूताभवययज्ञियासः॥इतिवेतसशाखाकुशेस्तं—यंचेसयावर्ततेतदाज्ञातयो
निर्दिक्षिणतः॥ॐइमंजीवेभ्यःपिरिधिंधामिमानोनृगादपरेअधैमंजीवंतुशरदःपुरुचीस्तिरोमृत्युंरध्महेय
वतेन॥मृत्युःपर्वतपारयात्तिस्यश्मानमास्थाप्य।कर्ता—नीनामंजलीषु।इमानाशीरविधुवाःसपत्नीशंजने

न॥शतं॥

स्त्यं॥

युः प्रतु
१

४०

वाः सु शेवा आरो-

हिमवेतस्य
रिः तेना

मसुर्षिषासंमृशंतां॥ अनश्रवोअनमृहंतुजनयोयोनिमये॥ इतिनिनपतितास्तेनान्येनसुखात्यवमृज्या। यदो
जनं वैकचुरंजात॥ मृतस्यमूलेनारातीर्जभयामसि॥ इत्यंजनेनचक्षुः॥ व्याजीरन्सर्वेस्नातिकर्तास्नात्वाय
म्याद्यममजातीनां चानंदावाप्त्यर्थं आनंदहोमंकरिष्येति। संकल्प्य। शमशानंयामयो ध्यात्रप्रयोग
ग्निमुखान्तेसुवाज्यंचतुरवराय। ॐ आनंदायप्रमोदायपुनरागाः स्वान्गृहान्॥ अपनः॥ १॥ नवेतनुप्रय
त्तगौरश्वः पुरुषः पृथुः॥ यत्रेदं ब्रह्मक्रियतेपरिधिर्जीवनायकाअपनः॥ २॥ सुकसुवोनप्रहरेदुत्तरंपरिधि
गृहमागत्ययवोदनंप्राश्रंति। ॐ यवोसियवयास्मद्घाट्टेयाः सिति॥ स्त्रीणामप्येवंपेतमेधिकं॥ ॥ इति
शाहरिनं॥ अथेकादशोहनिस्वस्त्ययनेनगृहशुद्धिकृत्वा नवश्राद्धानंतरंयवोत्सर्जनंतस्यायंप्रयोगे। विधि
वरग्निंप्रतिष्ठाप्ययितुः प्रेतत्वमुत्तयर्थंसंकल्प्य यदपात्रप्रयोगोतेचरुः॥ अपयित्वाजुज्यात्॥ ॐ मयोभर्वा

वि. ३.

४१

तो अभिवात्स्त्रापितुः प्रेतत्वमुभयर्थं उर्जस्वती रोषधीरादिश्रुतां ॥ पीवस्वतीर्जविधन्याः पिवंत्ववसायपुडते
रुद्रस्वस्वाहा ॥ रुद्राय मृगय इहं ॥ १॥ — तथेव गृहीत्वा चरुनाभिधारयेत् ॥ पश्चान्निकण्डवदानार्थं अभि
धारयेत् ॥ तथा ॥ अभिधार्य चरुं शिष्टं हविः प्रत्यभिधारयेत् ॥ प्रधानहोमेषु चरुश्चत्यभिधारणं ॥ पुनश्चरुम
वदाय ॥ याः सरूपा विरूपा एकरूपा यासां मुग्निरिष्यानामां निवेद ॥ या अंगिरसुस्तपसे हव्यं कृत्वा मयः पर्जन्य
महिर्गमय छ ॥ स्वाहा ॥ पर्जन्या येदं ॥ २॥ यादेवेषु तनुवुमैरयं ॥ तथा सोमो भो विश्वारूपाणि वेद ॥ ता अस्मभ्यं
यसां पितृन्वमानाः प्रजावती रिङ्गोष्ठे रिगिस्वाहा ॥ इन्द्राय ॥ ३॥ प्रजापतिर्मह्यमेतारगणो विश्वे ईवैः पितृभिः
संविदानः ॥ शिवाः सुतीरुपनोगोष्ठमाय ॥ स्तासां वयं प्रजया सः सदेमु स्वाहा ॥ प्रजापतये ॥ ४॥ — धतिः
स्वाहा ॥ धत्ये ॥ ५॥ इह विधति स्वाहा ॥ विधत्ये ॥ ६॥ इह रंति स्वाहा ॥ रंत्ये ॥ ७॥ इह रमतिः स्वाहा ॥ रमत्ये ॥ ८॥ महीम्

४१